

Een kritische evaluatie van de StemWijzer 2002

Loek Groot

Dr. L.F.M. Groot is werkzaam bij siswo/Instituut voor Maatschappijwetenschappen en studeerde algemene economie (UvA) en filosofie (KU Leuven).

Adres: siswo
Plantage Muidergracht 4
1018 TV Amsterdam
T (020) 527 06 67
E-mail: LGroot@siswo.uva.nl

Samenvatting

In dit artikel wordt de StemWijzer 2002 getoetst aan een aantal algemene criteria zoals inhoudsvaliditeit, begripsvaliditeit en discriminerend vermogen. Bevestigd zal worden dat de StemWijzer op al deze onderdelen ernstig in gebreke blijft, zelfs in zodanige mate dat betwijfeld moet worden of er aan het verkregen stemadvies veel betekenis moet worden toegekend. In het vervolg op dit artikel wordt onderzocht hoe het vermogen van stemprogramma's om de politieke voorkeuren te duiden, kan worden beoordeeld. Dan wordt ook een alternatief stemprogramma, de StemVork, inhoudelijk gemotiveerd.

1 Inleiding

Ruim twee miljoen mensen, een kwart van het electoraat, heeft zich bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 15 mei 2002 laten adviseren door de StemWijzer. Daarnaast was op internet nog een groot aantal andere stemprogramma's te vinden. De geschiedenis van deze politieke voorkeurstesten is nog pril. In de aanloop van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 waren er hooguit zes verschillende stemprogramma's op internet. De drie populairste in bezoekersaantallen waren de StemWijzer, de StemBox en de StemTest, die allen ook in 2002 weer beschikbaar waren. In de aanloop van de gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 waren minimaal vijftien verschillende stemprogramma's beschikbaar. Deze wildgroei is gemakkelijk verklaarbaar, want het basisrecept voor een stemprogramma is eenvoudig: Men neme de verkiezingsprogramma's, inventariseert een aantal saillante issues waarop partijen van elkaar verschillen en baseert daarop de vragen. Hier zit tegelijkertijd de crux. Net zoals het bij een maaltijd uitmaakt of het met zorg en aandacht is bereid, geldt dit ook voor stemprogramma's. Deze kunnen variëren van een in elkaar geflanst vragenlijstje resulterend in een

uitslag die de benaming 'advies' nauwelijks verdient, tot een set uitgebalanceerde vragen op basis waarvan een uitgelezen advies wordt gegeven. Blijken een NIPO-enquête onder de deelnemers is voor een kwart het StemWijzer-advies van invloed geweest op de partijkeuze en nog eens een kwart geeft aan dat het advies tot nadenken heeft gestemd. Mede gezien de massale belangstelling is het niet onwaarschijnlijk dat de stemadviezen van invloed zijn geweest op de verkiezingsuitslag. Ook de concurrerende stemprogramma's hebben niet over gebrek aan belangstelling te klagen gehad. Omdat te verwachten valt dat het gebruik van en het aantal stemprogramma's op internet nog verder zal toenemen, is het tijd dat deze programma's eens kritisch worden bekeken. Aan de hand van welke criteria kan het kaf van het koren worden gescheiden? In deze bijdrage concentreer ik me op de StemWijzer omdat deze verreweg het populairst is gebleken: in ruim acht weken meer dan twee miljoen stemadviezen. In een volgende bijdrage wordt een zo kort en eenvoudig mogelijk stemprogramma, de StemVork, besproken. Tevens wordt dan uiteengezet hoe de voorspelkracht van stemprogramma's kan worden bepaald.

De structuur van deze bijdrage is als volgt. Eerst wordt kort de expertfunctie van stemprogramma's uiteengezet. Nadat enige algemene informatie over de StemWijzer is gegeven, wordt deze onderworpen aan een aantal testen. Dit betreft eenvoudig een onderzoek of aan een aantal validiteitseisen is voldaan, wat het discriminerend vermogen is en of het programma zelf getest is. In de afsluitende paragraaf worden nog enkele kritische kanttekeningen gemaakt bij het fundamentele uitgangspunt van stemprogramma's, namelijk dat kiezers over allerlei issues (variërend van wao, onroerend zaakbelasting, tot subsidiëring van sport) al een mening hebben, maar alleen niet goed weten welke partijen hun standpunt delen.

2 De expertfunctie van stemprogramma's

Meedoen aan een stemadviesprogramma kan vergeleken worden met het aangaan van een gesprek met een politiek expert, waarbij een aantal gerichte vragen moeten worden beantwoord aan de hand waarvan de expert de politieke voorkeur van de respondent kan duiden. Het summum van een stemadviesprogramma zou zijn, als de metafoor van het

gesprek met de politieke expert even wordt doorgetrokken, dat het beter dan de respondent zelf diens politieke voorkeur kan duiden. Daarom is de naam StemWijzer zo toepasselijk. De naam van het programma pretendeert dat iemand door het meedoen wijzer gaat stemmen. In de Volkskrant (19 april 2002) zegt de leider van de StemWijzer, Jochem de Graaf: 'Het programma geeft, wanneer je naar eer en geweten antwoordt op de stellingen, echt aan welke partij het dichtst bij je staat'. Dit is te pretentius. In plaats daarvan zou het beter zijn het 'wijzer stemmen' eenvoudig op te vatten als een beter geïnformeerde partijkeuze of een beter gemotiveerde politieke voorkeur, omdat deelnemers meer aan de weet zijn gekomen over de verschillen tussen partijen. Een stemadviesprogramma zoals de StemWijzer is dan welbeschouwd een soort speelse, alternatieve manier om kennis te nemen van verkiezingsprogramma's, die anders slechts door de partijtjagers onder de partijleden worden gelezen, conform het dictum 'Partijprogramma's zijn er om de posities te bepalen, niet om gelezen te worden'.

De grote kracht van stemprogramma's is dat niet zozeer de waan van de dag, beeldvorming of emotie, maar puur de inhoudelijke partijposities de politieke voorkeur bepalen. Het stemadvies wordt gegeven op basis van louter inhoudelijke keuzes en niet omdat lijsttrekker A beter uit de verf komt op tv, mediageneaker is, beter kan koken of saxofoon kan spelen dan lijsttrekker B. De StemWijzer ziet dan ook het kiezen om inhoudelijke redenen als haar bestaansgrond (zie de rubriek FAQ bij de StemWijzer). Imago en emotie spelen geen rol. René Cuperus (2001), iemand die een kijkje in de keuken van een grote politieke partij vergund is als eindredacteur van *Socialisme & Democratie* en medewerker van de Wiardi Beckman Stichting, stelt dat het bij verkiezingscampagnes juist 'primair gaat om manipulatie van imago, profiel en beeldvorming' en dat uit onderzoek keer op keer blijkt dat het gros van de kiezers zich bij zijn stemgedrag laat leiden door 'vage emoties, beelden en imago's'. Dit is een interessante tegenstelling. Het zou alleen al om die reden de moeite waard zijn om bij wijze van experiment een *representatieve* steekproef van kiesgerechtigden te laten deelnemen aan een methodologisch verantwoord stemadviesprogramma. Op die manier kan meer zicht worden verkregen op het effect van factoren die bij het echte kiesgedrag wel een rol spelen, maar in een stempro-

gramma per definitie zijn uitgeschakeld. De partij gezegend met een lijsttrekker met uitstraling en overtuigingskracht zal waarschijnlijk in het experiment een kleiner aandeel van de stemmen trekken dan bij de echte verkiezingen. Stemprogramma's zouden dus in kaart kunnen brengen of partijen onder of boven hun kiezerspotentieel zitten.

3 Een kritische evaluatie van de StemWijzer

Het serieus invullen van alle vragen van de StemWijzer, maar ook de StemTest en de StemBox, duurt al gauw een half uur tot drie kwartier. Zo bevat de StemWijzer van 2002 dertig stellingen, waarop geantwoord kan worden met Eens/Oneens/Neutraal. De antwoorden worden in scores omgezet aan de hand waarvan een stemadvies wordt 'berekend', gegeven in de vorm van een soort rangordeaffiniteit. De deelnemer kan bijvoorbeeld zien dat hij het voor 60% eens was met partij A, voor 55% met partij B enzovoort, en ook voor 80% oneens met partij X. Daarnaast kan per stelling of per thema worden nagegaan hoe de antwoorden zich verhouden tot de standpunten van de politieke partijen.

Blijkens een onderzoek van het NIPO, in opdracht van het Instituut voor Publiek en Politiek, de maker van de StemWijzer, vond driekwart van de gebruikers de StemWijzer een redelijk tot zeer bruikbaar hulpmiddel. Eenderde van de respondenten stelt dat het verkregen stemadvies volledig overeenkomt met de eigen politieke voorkeur, en voor 45% kwam het daarbij in de buurt. Slechts één op de vijf is van mening dat het stemadvies helemaal niet met de politieke voorkeur overeenkomt. Ook is gevraagd welke waarde men aan het stemadvies heeft gehecht: 17% van de ondervraagden hechte geen waarde aan het stemadvies en 27% vond in het stemadvies enkel een bevestiging van de politieke voorkeur. Maar voor een kwart speelde het stemadvies wel degelijk een rol bij het bepalen van de keuze, en voor nog eens een kwart heeft het stemadvies tot nadenken aangezet. En 4% geeft ruiterlijk toe dat door het stemadvies de politieke voorkeur is veranderd. Zo op het eerste gezicht geen slecht resultaat. Maar kunnen de verstrekte adviezen ook de toets der kritiek weerstaan? Dit is een vraag die moeilijk te beantwoorden is. De StemWijzer kan wel worden getoetst aan een aantal algemene criteria waaraan testen moeten voldoen. Achtereenvolgens zal worden gekeken naar de inhoudsvaliditeit,

de begripsvaliditeit, de overlap, het discriminerend vermogen en het iken. Op geen van deze onderdelen scoort de StemWijzer een voldoende.

Inhoudsvaliditeit

Bij de inhoudsvaliditeit gaat het om de vraag of de belangrijkste, of alle relevante, politieke twistpunten zijn opgenomen. Een aardige indicatie hiervoor wordt verkregen door de dertig stellingen naar elf thema's uit te splitsen: criminaliteit en veiligheid (nummers 1-3), ethische kwesties (4-6), democratie (7-8), migranten (9-10), sociaal-economisch beleid (11-14), sociale zekerheid en zorg (15-16), wonen (17-18), verkeer en milieu (19-22), onderwijs, sport en cultuur (23-25), financiën en belastingen (26-27), internationale betrekkingen en defensie (29-30). Zo op het oog een redelijke spreiding van stellingen over verschillende thema's. Echter, bij de ethische kwesties gaan twee van de drie stellingen over moedwillige levensbeëindiging, te weten de strafbaarheid van euthanasie en de (on)toelaatbaarheid van de pil van Drion. Voorts is opvallend dat er maar liefst vier stellingen over verkeer- en milieukwesties gaan, tegenover slechts één over onderwijs en drie over sociale zekerheid en arbeidsmarkt samen. Hierbij moet worden opgemerkt dat de respondent desgewenst bepaalde thema's dubbel kan laten meetellen als hij deze extra belangrijk vindt. Op die manier kan de respondent tot op zekere hoogte zelf het relatieve belang van verschillende beleidsterreinen aangeven.

Echt problematisch wordt het als bepaalde belangrijke verkiezingsthema's geheel ontbreken. Zo is er geen enkele stelling over marktwerking en deregulering (verzelfstandiging ns, liberaliseren energiemarkt, privatiseren Schiphol), over het levensloop- en gezinsbeleid, of over het wel of niet handhaven van gesubsidieerde arbeid (de Melkertbanen). Dit zijn bepaald geen onbelangrijke onderwerpen, die daarom ook in de verkiezingsprogramma's breed worden uitgemeten. Een rondgang langs de voorzitters van de programcommissies kan helpen voorkomen dat dergelijke belangrijke issues over het hoofd worden gezien.

Bij de inhoudsvaliditeit van de stellingen kan ook gekeken worden of, en zo ja hoe vaak, bepaalde partijen een uniek standpunt innemen. Van de dertig stellingen zijn er zeven waar een enkele partij een unieke positie inneemt. Van die zeven betreft het

viermaal GL, tweemaal vvd en eenmaal D66 (als enige voorstander van de pil van Drion). Dit betekent dat alle overige partijen nooit een uniek standpunt wordt toegedicht. Voor met name de partijen SP en LPF, gemakshalve aangenomen dat deze zich uiterst links en uiterst rechts op het politieke spectrum situeren, is dit merkwaardig. Geen enkele partij is zo sceptisch over de multiculturele samenleving en zo uitgesproken voorstander van verplichte integratie als de LPF, maar over deze thema's ontbreken stellingen.

Begripsvaliditeit

Bij de begripsvaliditeit, toegepast op stemprogramma's, gaat het om de vraag of de toedeling van de posities van de partijen overeenkomt met waar de partijen echt voor staan. Omdat niet alle dertig stellingen – zie hiervoor de homepage van de StemWijzer – kunnen worden behandeld, is een keuze gemaakt. Vijf stellingen, nummers 9, 13, 15, 17 en 25 zijn er uitgelicht (zie tabel 1).

Volgens de makers van de StemWijzer 2002 is alleen GL voorstander van het actief kiesrecht voor duurzaam ingezetenen buitenlanders. Echter, in het verkiezingsprogramma van de PvdA staat, onder het hoofdje *Kiesrecht voor niet-Nederlanders*:

'Integratie veronderstelt dat iedereen gelijke rechten en plichten heeft. Net als bij de gemeenteraadsverkiezingen is het daarom goed dat niet-Nederlanders kunnen meestemmen (actief kiesrecht) bij andere verkiezingen' (PvdA 2002, 76).

Geen reden dus de PvdA een neutrale positie toe te schrijven ten aanzien van uitbreiding van kiesrecht voor de niet-Nederlands ingezetenen, tenzij het ontbreken van het noemen van een termijn de PvdA zwaar moet worden aangerekend.

Volgens de StemWijzer is het CDA voorstander van de openstelling van winkels op zondag, wat enigszins verrassend is, getuige het volgende citaat uit het CDA-verkiezingsprogramma (CDA 2002, 16):

'Daarbij hoort ook de bescherming van de zondag als collectieve rustdag. Het is van belang dat families bij elkaar kunnen komen, voor kerkgang en dat (sport)verenigingen een gezamenlijke dag hebben voor activiteiten. Een rustpunt in de week dat gezamenlijk wordt beleefd, moet wat het CDA betreft blijven bestaan (...) Het CDA beschermt de zondag als collectieve rustdag, daarbij behoort

Tabel 1: Posities van de partijen op vier stellingen

nr	Stelling	Eens	Oneens	Neutraal
9	Buitenlanders die langer dan drie jaar in Nederland wonen moeten algemeen kiesrecht krijgen, dus ook voor de Tweede-Kamerverkiezingen.	GL	CDA, CU, D66, LN, LPF, SGP, SP, VVD	PvdA
13	Winkels dienen op zondag gesloten te zijn.	CU, SGP	CDA, D66, GL, LN, PvdA, VVD	LPF, SP
15	De verzekeringspremie voor ziektekosten moet geheel naar draagkracht worden geheven.	GL, CU, SP	CDA, D66, LN, LPF, PvdA, SGP, VVD	
17	De aftrek van hypotheekrente voor het eerste huis moet volledig gehandhaafd blijven.	CDA, D66, LN, LPF, PvdA, VVD	GL, CU, SGP, SP	
25	Scholen moeten worden bestuurd door ouders en leerkrachten, in het voortgezet onderwijs ook door leerlingen.	D66, LN, LPF	CDA, CU, GL, SGP, SP, VVD	PvdA

geen verdere verruiming van de winkeltijden-wet.'

Het CDA wil dus zeker niet verdergaan dan de huidige, zeer beperkte, openstelling op zondag, maar stelling 13 suggereert dat wat het CDA betreft de winkels naar believen gewoon op zondag open kunnen. De deelnemer aan de StemWijzer wordt hier op het verkeerde been gezet. Het CDA is weliswaar niet van plan de bestaande beperkte openstelling op zondag terug te draaien, maar daarmee is het nog geen voorstander van de koopzondag. Een neutrale positie voor het CDA bij stelling 14 had wellicht meer recht gedaan aan de opstelling van het CDA. De SP krijgt wel een neutrale positie, terwijl het SP manifest stelt: 'Er moet paal en perk worden gesteld aan de koopzondagen. Hoofregel dient te zijn dat op zondag de winkels dicht zijn, waarbij uitzonderingen mogelijk zijn' (SP 2002, 12).

Iets soortgelijks speelt bij stelling 15 over de ziektekostenpremie. Volgens de StemWijzer zijn GL, SP en CU het eens en alle overige partijen het oneens met deze stelling. De term 'geheel' speelt in de stelling een belangrijke rol. Immers, de PvdA schrijft in haar verkiezingsprogramma over het basispakket het volgende:

'[De PvdA wil] één nieuw basispakket: de Gepaste Zorgpolis. Voor iedereen gelijke rechten op de beste zorg. Particuliere ziektekostenverzekeringen, ziekenfondsverzekering en AWBZ gaan op in die nieuwe verzekering. De Gepaste Zorgpolis omvat alle noodzakelijke zorg. De minister stelt vast welke zorg in dit verband tot de noodzakelijke zorg behoort. *De premie is voor het grootste deel inkomensafhankelijk en stijgt met het inkomen.* Dat houdt de zorg voor iedereen toegankelijk en betaalbaar en is een kwestie van solidariteit' (PvdA 2002, 26; cursivering toegevoegd).

Omdat de PvdA ervoor kiest de premie grotendeels, maar niet geheel, inkomensafhankelijk te maken, wordt zij ingedeeld bij de partijen die voorstander zijn van een grotendeels of volledig nominale premie zoals de VVD, en niet bij het trio GL, SP en CU. Het is duidelijk dat de PvdA eerder ingedeeld moet worden bij de 'inkomensafhankelijken' dan bij de 'nominalen'. Het woord 'geheel' in de stelling is

naar de letter, niet naar de geest van de politieke stellingnames. De makers van de StemWijzer kunnen zich natuurlijk beroepen op de letterlijke tekst van het verkiezingsprogramma, maar ze hadden er ook voor kunnen kiezen de stelling iets anders te formuleren door bijvoorbeeld 'geheel' weg te laten of te vervangen door 'bij voorkeur', wat de validiteit van deze stelling sterk ten goede was gekomen. Hier wordt het criterium van begripsvaliditeit dus met voeten getreden.

Het zou kunnen dat door deze beide gevallen (stellingen 9 en 15) waarin de PvdA is ingedeeld in het neutrale of zelfs het VVD-kamp, terwijl inhoudelijk gezien haar positie meer overeenkomt met die van GL, een aantal virtuele stemmen die anders naar de PvdA zou gaan nu bij GL, en in iets mindere mate bij de CU en de SP, terecht komt. Het maakte misschien niets uit voor de verkiezingsuitslag op 15 mei, maar het is wel van invloed op de virtuele verkiezingsuitslag van de StemWijzer en wellicht ook op de kwaliteit van het uitgebrachte stemadvies. Iets wat de makers zich moeten aantrekken, gezien de gekozen naam van het stemprogramma.

Overlap tussen stellingen

Het is interessant om in tabel 1 de partijposities bij stelling 17 eens te vergelijken met die bij stelling 15. Met uitzondering van de SGP geldt dat alle partijen die de ziektekostenpremie inkomensafhankelijk willen maken, ook de hypotheekrenteaftrek willen beperken, terwijl partijen die voor een nominale premie zijn, ook voorstander zijn van een volledige aftrek van de hypotheekrente. Met andere woorden, de vragen 15 en 17 discrimineren niet tussen partijen in hetzelfde kamp. Als alle vragen zo zouden zijn, en de kiezers steeds de ene positie (zeg die welke wordt ingenomen door de VVD) zouden kiezen boven de andere, dan zou de StemWijzer met slechts één vraag kunnen volstaan. De consequentie zou zijn, dat in veel gevallen de StemWijzer in haar stemadvies niet goed kan discrimineren tussen bijvoorbeeld GL, CU en SP aan de ene kant en alle andere partijen aan de andere kant.

In tabel 2 is, niet uitputtend, aangegeven dat dit zelfde fenomeen zich voordoet bij de volgende zes combinaties. Hierbij is de positie van GL doorgaans aangegeven met L van links en de positie van de VVD met R voor rechts:

– stelling 2, over meer cameratoezicht in uitgaans-

Tabel 2: Mogelijke overlap van stellingen qua partijpositie en onderwerp.

nr	Stelling	CDA	D66	GL	PvdA	VVD	SP	CU	LN	SGP	LPF
2	Cameratoezicht	R		L	R	R	R	R		R	R
3	Straf recidivisten	R		L	R	R	R	R	R	R	R
4	Euthanasie		L	L	L	L	L	R	L	R	L
13	Koopzondag	L	L	L	L	L		R	L	R	
9	Kiesrecht buitenlander	R	R	L		R	R	R	R	R	R
10	Asielzoekers	R	R	L	R	R	R	R	R	R	R
15	Ziektekosten premie	R	R	L	R	R	L	L	R	R	R
17	Hypotheekrente aftrek	R	R	L	R	R	L	L	R	L	R
7	Gekozen MP	R	L	R	R	R	R	R	L	R	L
25	Schoolbestuur	R	L	R		R	L	R	L	R	L
12	Salaris managers	R		L		R	L	L	R	R	R
27	Toptarief IB			L	L	R	L	L	R	R	

Neutrale posities zijn met een lege cel aangegeven. De gevallen waar er tegengestelde standpunten worden ingenomen op de twee verwante stellingen, zijn gecursiveerd.

centra, met stelling 3, over strenger straffen van recidivisten;

- stelling 4, over de strafbaarstelling van euthanasie, met stelling 13, de koopzondag. De partijen (CU en SGP) die euthanasie weer volledig strafbaar willen maken, zijn ook tegen de koopzondag. Dit geeft aan dat de winkelsluiting op zondag goed beschouwd niet zozeer tot het thema sociaal-economisch beleid hoort, waar het is ingedeeld, maar tot het thema ethische kwesties;
- stelling 9, over kiesrecht voor buitenlanders, met stelling 10, over het toekennen van een verblijfsvergunning aan asielzoekers die langer dan anderhalf jaar wachten;
- stelling 7, over de gekozen minister-president, met stelling 25, over de samenstelling van het schoolbestuur;
- stelling 12, over beperking van topsalarissen van managers, met stelling 27, over het toptarief in de inkomstenbelasting.

Bij stelling 25, 'Scholen moeten worden bestuurd door ouders en leerkrachten, in het voortgezet on-

derwijs ook door leerlingen', kunnen twee opmerkingen worden geplaatst. Ten eerste, van belang voor de inhoudsvaliditeit, is dit de meest relevante vraag die over het onderwijs kan worden gesteld.² Het blijkt dat het in de verkiezingsstrijd vooral ging om de sterk ongelijke instroom van allochtone leerlingen in het openbaar en bijzonder onderwijs, en in verband daarmee de (on)wenselijkheid van het wijzigen van artikel 23 van de grondwet, over de vrijheid van onderwijs. Ten tweede, deze stelling formuleert feitelijk een wens voor grotere zeggenschap van directbetrokkenen, en dat het hierbij gaat om het onderwijs is eigenlijk van geen belang, het had ook een andere sector kunnen zijn. Het gaat bij deze vraag om zo iets als inspraak, zeggenschap, zelfbestuur, directe democratie. Het blijkt ook dat bij deze stelling de scheiding tussen de partijen D66, LN en LPF enerzijds en alle andere partijen anderzijds overeenkomt met de scheiding bij stelling 7, over de gekozen minister-president, behoudens dat de SP geen gekozen minister-president wenst en de PvdA bij stelling 25 neutraal is. Dus goedbeschouwd kan stelling 25 worden toegevoegd aan het

cluster 'Democratie' en worden verwijderd uit het cluster 'Onderwijs, sport, en cultuur'. Dit is mede van belang omdat na het beoordelen van de stellingen de deelnemer aan de StemWijzer de mogelijkheid krijgt bepaalde thema's of beleidsterreinen zwaarder te laten wegen. Maar dan moet een vraag over onderwijs ook echt over onderwijs gaan, en niet over inspraak en zeggenschapsverhoudingen. Hetzelfde geldt voor de koopzondag behorend tot het thema sociaal-economisch beleid.

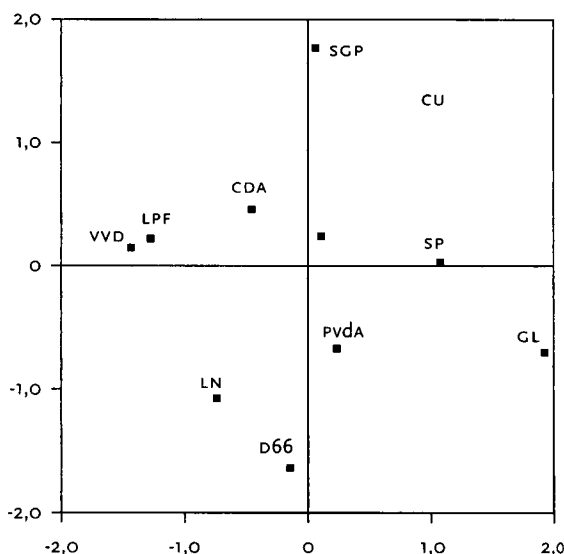
Waar het om gaat is dat bij deze zeven combinaties van twee inhoudelijk dicht op elkaar betrokken stellingen zonder veel verlies er een van beide kan afvallen, om ruimte te maken voor andere stellingen over belangrijke issues. Een kiezer die de salarisstijgingen van managers aan banden wil leggen door ze onder te brengen in CAO's, is waarschijnlijk ook tegen het verlagen van het toptarief in de inkomstenbelasting. De tweede stelling voegt weinig informatie toe, tenzij kiezers over de ene stelling heel anders denken dan over de andere, nauw verwante, stelling. Een stemprogramma kan met andere woorden perfect voldoen aan de eis van begripsvaliditeit, in de zin dat de toegekende partijposities overeenkomen met waar de partijen echt voor staan, maar dat er een zodanige correlatie is tussen stellingen over hetzelfde onderwerp of binnen hetzelfde beleidsterrein dat sprake is van overbodigheid. Als bovendien beide stellingen onder verschillende thema's worden geschaard (bij vijf van de zeven combinaties in tabel 2 is dit het geval), dan werkt het ook nog verstorend bij het dubbel laten wegen van bepaalde thema's in het stemadvies die de kiezer van groot belang acht.

Discriminerend vermogen

Omdat voor elke partij is nagegaan of ze het met een stelling eens of oneens zijn of dat ze een neutrale positie innemen, kunnen de stellingen van de StemWijzer worden vertaald in 'scores' (zie tabel 3). De neutrale posities zijn weer open gelaten. Bij de eerste set stellingen is het GL dat ten opzichte van de overige partijen een afwijkend standpunt inneemt, terwijl bij de tweede set vooral de VVD zich anders profileert dan de overige partijen. De categorische data van tabel 3 kunnen worden gebruikt om de politieke partijen ruimtelijk te situeren. In figuur 1 is dit gedaan voor de StemWijzer van 2002, met het SPSS-programma PRINCALS. Hierbij geldt dat hoe

dichter partijen bij elkaar liggen, des te groter de overeenkomsten zijn. Omdat het gaat om de situering ten opzichte van elkaar is het van geen belang welke partijen links of rechts, of onder of boven in de figuur worden geplaatst.

Figuur 1: De StemWijzer 2002

Nieuwkomers LN en LPF situeren zich ver van de traditioneel linkse partijen SP en GL, en ook ver van de kleine christelijke partijen CU en SGP. Als het programma wordt opgedragen om de partijen op een eendimensionale schaal te plaatsen (hoewel aan de hand van de eigenwaarden blijkt dat een tweedimensionale figuur de voorkeur verdient), dan is de volgorde GL-SP-CU-SGP/PvdA-D66-CDA-LN-LPF-VVD. Dat de SGP en de CU zich situeren tussen enerzijds de PvdA en anderzijds GL en de SP komt, omdat zij op een aantal beleidsterreinen, zoals sociale zekerheid, huisvesting, milieubeleid en onderwijs, vaak dezelfde posities innemen als PvdA, GL en de SP.

Gekeken is of de StemWijzer voldoende discrimineert tussen de vijf partijen CDA, D66, GL, PvdA en VVD op sociaal beleid. Deze vijf partijen waren tot aan de verkiezingen van 15 mei 2002 samen goed voor 88% van alle stemmen. In figuur 2 zijn alleen die beleidsterreinen van de StemWijzer opgenomen die tot sociaal beleid in ruime zin kunnen worden gerekend. Het gaat dan om alle stellingen, 22 in totaal,

Tabel 3: Selectie van 22 stellingen over sociaal beleid

	S2	S3	S9	S10	S12	S15	S17	S20	S21	S25
CDA	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R
D66			R	R		R	R		R	L
GL	L	L	L	L	L	L	L	L	L	R
PvdA	R	R		R		R	R	R	R	
VVD	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R

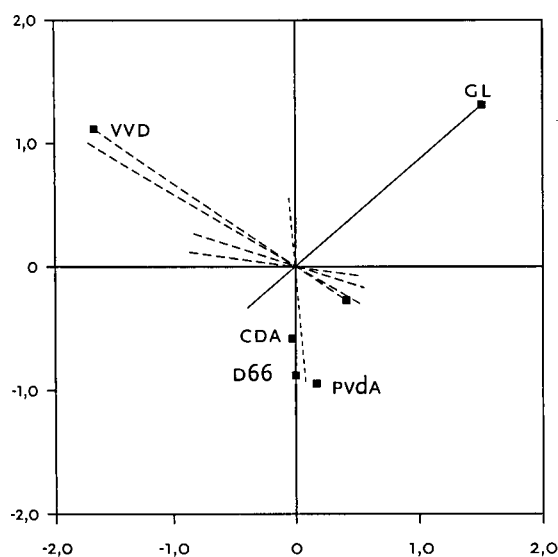
	SS1	S11	S14	S16	S18	S19	S22	S24	S26	S27
CDA	R	L	L	L	L	L	R	L		
D66	L	R	L	L		L	L		L	
GL	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L
PvdA	L	L	L	L	L	L	L	L		L
VVD	R	R	R		R	R	R	R	R	R

die vallen onder criminaliteit en veiligheid, migranten, sociaal-economisch beleid, sociale zekerheid en zorg, wonen, verkeer en milieu, onderwijs, sport en cultuur, en financiën en belastingen (zie tabel 3). De acht stellingen behorend tot ethische kwesties (3), democratie (2) en internationale betrekkingen en defensie (3) zijn dus weggelaten. Stellingen 13 en 23, over de winkelsluiting op zondag en over subsidiëring van professionele sport, doen er hier niet toe, want daarover is consensus tussen de vijf partijen.

Uit figuur 2 blijkt dat de twintig stellingen in twee groepen kunnen worden ingedeeld. De stellingen 2, 3, 9, 10, 12, 15, 17, 20 en 21 discrimineren vooral tussen GL enerzijds en de vier overige partijen anderzijds, terwijl de stellingen 1, 11, 14, 16, 18, 19, 22, 24, 26 en 27 vooral discrimineren tussen VVD enerzijds en de overige partijen anderzijds. Alleen de gewraakte stelling 25, de verticale stippellijn in de figuur, laat zich niet goed in één van beide sets onderbrengen, maar hiervan is reeds beargumenteerd dat deze stelling meer over zeggenschap en democratie gaat dan over onderwijs. Het blijkt dat CDA, PvdA en D66 samenklonteren, terwijl beide sets stellingen grafisch worden weergegeven door slechts twee dimensies, de ene vanuit het centrum naar GL toe, de andere vanuit het centrum naar de VVD toe.

Met andere woorden, zou het stemprogramma zich hebben beperkt tot deze 22 stellingen (dus in feite tot sociaal beleid in brede zin), dan zou deze weliswaar goed discrimineren tussen GL, VVD en de overige partijen, maar te weinig discrimineren tussen de posities van D66, CDA, en PvdA, wat ook blijkt uit de compacte positionering van D66, PvdA en CDA in figuur 2. Misschien zou dan ook blijken dat een aantal stellingen kan worden weggelaten omdat de antwoorden van deelnemers op de ene stelling nagenoeg perfect correleren met die op een andere stelling, zoals hierboven aangegeven met de mogelijke overlap van stellingen. Dit zou betekenen dat de balans tussen de hoeveelheid

Figuur 2: StemWijzer, sociaal beleid

informatie die van een deelnemer wordt gevraagd en de kwaliteit van het stemadvies kan worden verbeterd: met minder stellingen toch een nagenoeg even goed advies.

Stel nu dat op grond van de 22 stellingen over sociaal beleid de respondent zonder enige twijfel behoort tot het cluster CDA, D66 en PVDA. De acht overige stellingen zijn dan verder bepalend. Is men bij de stellingen over ethische kwesties zoals euthanasie, de pil van Drion en genetische manipulatie van voedsel terughoudend, dan komt men al gauw bij het CDA terecht, terwijl kiezers die vinden dat al dit soort zaken moeten kunnen als zorgvuldigheid wordt betracht, worden ingedeeld bij D66. Voorstanders van het bindend referendum en de gekozen minister-president komen waarschijnlijk ook uit bij D66. De PVDA heeft op de acht vragen geen duidelijk profiel en komt derhalve als restcategorie uit de bus.

Ten slotte, het blijkt dat de StemWijzer tussentijds ook wel eens wat verandert. Zo luidde stelling 29 nog tot eind maart: 'De NAVO moet ontmanteld worden', waar alleen de SP achter staat. Deze stelling is medio april vervangen door 'De Nederlandse krijgsmacht moet zich meer richten op vredesoperaties dan op verdediging van de landsgrenzen'. De teller van de virtuele verkiezingsuitslag loopt echter gewoon door.

Het iken

Voorts is het een probleem dat de StemWijzer niet *getest* is. Het zou zo moeten zijn dat wanneer politieke experts, bijvoorbeeld doorgewinterde politici uit de Eerste Kamer die precies weten waar de verschillende partijen voor staan, wordt gevraagd een 'PVDA-bril' op te zetten, dat de StemWijzer dan een bijkans 100% PVDA-affiniteitsscore geeft. Als zou blijken dat de politieke experts met name bij bepaalde stellingen in de mist gaan (een goed voorbeeld zou zijn stelling 9 over kiesrecht voor buitenlanders of stelling 15 over de ziektekostenpremie, zie hierboven), dan is met die stellingen blijkbaar iets aan de hand. Dit iken van het stemprogramma is uiterst belangrijk, maar is niet gebeurd. Immers, het verkregen stemadvies wordt door velen geïnterpreteerd als een toets op de robuustheid van de eigen politieke voorkeur. Kamerleden die denken overtuigd aanhanger te zijn van een partij zijn bereed dat er iets anders uitkomt, bijvoorbeeld dat

voor een PVDA-er er een hogere affiniteitscore voor de CU dan voor de PVDA uit de bus rolt. Men kan ook proberen de antwoorden op de stellingen zo te kiezen dat er een 100% affiniteitscore met de VVD of PVDA of CDA uit de bus komt. Maar als de partijposities niet goed zijn toebedeeld, dan worden dit soort exercities uiterst lastig. Mijn vermoeden is dat het zelfs voor doorgewinterde politici en parlementair journalisten geen gemakkelijke opgave is, niet zozeer omdat ze onvoldoende kennis hebben van de partijlijnen, maar juist omdat de StemWijzer 2002 te vaak naar de letter van het partijprogramma is genomen. Alleen in dit opzicht is het stemadviesprogramma echt een politiek expert, want voorzover de vragen reiken weet het immers beter dan de beroepspolitici zelf waar de verschillende partijen wel of niet voor staan.

4 De kiezer als vat vol meningen

Los van het voldoen aan standaardcriteria is het de vraag of het uitgangspunt waarop stemprogramma's als de StemWijzer zijn gebaseerd, wel verdedigd kan worden. Het uitgangspunt is namelijk dat kiezers over allerlei issues (legitimatieplicht, pil van Drion, verbreden wegennet, Betuwelijn, enz.) al een mening hebben. Bij elke stelling moet worden geantwoord met 'eens', 'oneens' of 'neutraal', waarbij 'neutraal' ook een positie vertegenwoordigt en 'geen mening' is in 2002 als keuzemogelijkheid geschrapt. Door de StemWijzer worden er nu dertig issues uitgelicht, door andere stemprogramma's weer hele andere. Het is echter niet realistisch te veronderstellen dat alle kiezers over van alles en nog wat al een mening *hebben*. Zo memoreert Michels (1993, 40) enkele bevindingen uit Amerikaans onderzoek waaruit zou blijken dat

'opvattingen over het te voeren beleid, voor zo ver kiezers deze hebben, als een afgeleide [worden] beschouwd van de partij waarmee men zich identificeert. Kiezers ontwikkelen, afhankelijk van het milieu waarin men opgroeit en de groep waartoe men behoort, een sterke binding met een bepaalde partij. De partij waarmee men zich identificeert is vrijwel steeds ook de partij waarop men stemt bij de verkiezingen en bepaalt tevens in belangrijke mate de houdingen van de kiezer tegenover kandidaten en politieke issues. De opvat-

tingen van kiezers weerspiegelen dus eerder de identificatie met een bepaalde partij dan dat zij de partijkeuze zouden bepalen.'

Ik lees dit zo dat de meningsvorming binnen een partij vaak de meningsvorming binnen haar electoraat voorafgaat: bij ingewikkelde vraagstukken nemen kiezers het standpunt over van de partij waarmee ze zich identificeren in plaats van dat ze die standpunten al hebben en de partij zoeken die deze het best 'matcht'. Dit laatste is het uitgangspunt van stemprogramma's: het electoraat heeft al een mening over allerlei zeer uiteenlopende kwesties. Politici zouden dan louter een soort makelaars zijn in standpunten die vraag en aanbod bij elkaar brengen en politieke partijen makelaarskantoren die een bepaald segment van de markt bedienen.

Hoewel het niet realistisch is te veronderstellen dat kiezers over allerlei issues waarover bij stemprogramma's een mening wordt gevraagd een weloverwogen mening hebben, hebben ze vaak wel iets wat van veel grotere waarde is, namelijk een notie waar de verschillende partijen in essentie voor staan, bijvoorbeeld dat de SP staat voor radicale sociale rechtvaardigheid, dat de VVD meer ruimte wil geven aan eigen verantwoordelijkheid, enz. Een stem op de VVD is dan in feite een mandaat van de kiezer aan de VVD om een pakket maatregelen te ontwikkelen en te propageren, zodanig dat mensen meer eigen verantwoordelijkheid toebedeeld krijgen. De StemWijzer pakt maar in zeer beperkte mate de essentie van de verschillende partijen. Dit komt pregnant naar voren in het feit dat linkse kiezers soms het stemadvies CV hebben gekregen. Het klopt weliswaar dat deze partij veel linkse standpunten heeft, maar een stem op de CV betekent vooral dat men vindt dat politieke stellingnames moeten worden geïnspireerd en gemotiveerd vanuit het christelijk geloof. Het is de vraag of veel mensen ook dit punt onderschrijven. Zo niet, dan leggen ze het stemadvies doodleuk naast zich neer, juist om deze reden. Maar in andere gevallen waar een verkeerd advies werd ontvangen, is het voor de kiezer niet meteen duidelijk dat ze het advies niet zo serieus hoeven te nemen.

Dat blijktens het NIPO-onderzoek driekwart van de deelnemers de StemWijzer een bruikbaar hulpmiddel vindt, zegt op zichzelf niets over de juistheid van de verstrekte stemadviezen. Het avondvullende

sbs6-programma 'Waar stem ik op' van zondag 12 mei introduceerde zijn stemprogramma als volgt:

'Op een heel eenvoudige manier krijg je een persoonlijk stemadvies en weet je welke partij het beste bij jou past (...) Niet alleen voor de zwevende kiezer interessant, ook als je al weet wat je gaat stemmen is toch een verrassing mogelijk.'

Nog een stap verder en het is geen stemadvies meer, maar een soort garantie: leg je eigen politieke voorkeur opzij, en volg het stemadvies van sbs6, of de StemWijzer, of de StemTest, of ... Vanuit dit oogpunt bezien, is het nog een geluk dat kiezers bij verschillende stemprogramma's vaak verschillende stemadviezen ontvangen. Dan wordt ineens duidelijk dat het goed beschouwd maar vraag-antwoord spelletjes zijn, op z'n best een soort speelse manier om iets meer te weten te komen over de partijprogramma's op een beperkt aantal punten.

5 Conclusie

In dit artikel is het populairste stemprogramma, de StemWijzer, kritisch tegen het licht gehouden. Eerst is kort uiteengezet dat de kracht van een stemprogramma gelegen is in zijn expertfunctie: het programma weet precies waar de verschillende partijen voor staan, terwijl de kiezer dit vaak niet of onvoldoende weet (of zich laat leiden door emoties, imago's of vage intuïties). Aan de hand van een aantal criteria zoals validiteitseisen, discriminerend vermogen en overlap, is aangetoond dat de StemWijzer soms ernstig tekortschiet, waardoor ook aan zijn expertfunctie afbreuk wordt gedaan. Belangrijke politieke onderwerpen ontbreken, in enkele gevallen zijn partijposities verkeerd toebedeeld, sommige stellingen zijn bij de verkeerde thema's ondergebracht, er is vaak sprake van grote overlap tussen stellingen en op sociaal beleid in ruime zin heeft de StemWijzer nauwelijks discriminerend vermogen tussen de partijen CDA, D'66 en PVDA. Ook is verzuimd om van te voren het stemtestprogramma zelf uit te testen op robuustheid door politieke experts. De hier naar voren gebrachte criteria en de gehanteerde methodiek (PRINCALS) kunnen worden gebruikt om in de toekomst dergelijke stemprogramma's te verbeteren. Ten slotte is aangegeven dat stemprogramma's zo-

als de StemWijzer zijn gebaseerd op een wankel en betwistbaar uitgangspunt, namelijk dat kiezers, als

ze daar naar worden gevraagd, over van alles en nog wat al een mening hebben.

Literatuur

Boogers, M., G. Voerman en E. Andersson, 2002, *Enquête Politiek en Internet: Resultaten van een online-enquête onder bezoekers van politieke websites*, CBRI/Universiteit van Tilburg en DNP, Rijksuniversiteit Groningen.

CDA Verkiezingsprogram 2002-2006, *Betrokken Samenleving, betrouwbare overheid*.

Cuperus, R., 2001, 'Waarom ik campagnes haat'. *Socialisme & democratie*, nr. 11/12.

Michels, A.M.B., 1993, *Nederlandse politieke partijen en hun kiezers*, Dissertatie Universiteit Twente.

Pellikaan, H. en J. de Keijser, 1998, 'Kamerleden in de pu-

blieke ruimte'. In: Bovens e.a., *Nieuwe tegenstellingen in de Nederlandse politiek*, Boom, 165-186.

Pellikaan, H., 2001, 'De noodzaak van een meetlat voor ruimtelijke modellen'. Paper gepresenteerd op de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek.

PvdA Verkiezingsprogramma 2002-2006, *Samen voor de toekomst*.

SP Verkiezingsprogramma 2002-2006, *Eerste Weg Links*. *Volkskrant de*, 19 april 2002, 'StemWijzer leidt vaak tot verrassend zelfinzicht: Digitaal orakel geeft zwevende kiezer advies.'